

PO SLEDEH ZGODOVINE

K zgodovinskim okoliščinam bojov in plebiscita na Koroškem v letih 1918–1920Dr. Janko
Pleterski

Koroška je bila do leta 1918 poleg nemško-slovenske Štajerske ena izmed tistih zgodovinskih dežel habsburškega avstrijskega cesarstva, v katerih sta bivali v bolj ali manj kompaktnih ozemelskih delih po dve narodnosti. Na severu vidimo med takšnimi deželami Češko in Moravsko (s češkim in nemškim delom prebivalstva), na jugu Tirolsko (z nemškim in italijanskim delom) in Primorje (s slovenskim oz. hrvatskim in italijanskim delom). Na Koroškem vidimo nemški in slovenski del, sever in jug dežele. Za dežele Avstrije je vse do konca monarhije veljal kurialni volilni sistem, ki je dajal v narodnostno sestavljenih deželah vso oblast zgodovinsko, gospodarsko in socialno močnejši narodnosti. Že l. 1902 je zapisal Dr. Karl Renner (vodilni socialnodemokratski državnik v času, ko se je utrjevala prva in druga avstrijska republika) takšno kritično mnenje: »Te kronovine pomenijo nenehno spodbudo za boj... Tam, kjer so Nemci večina, tam to niso le Nemci v Avstriji, marveč so Štajerci, Tirolci itn., tam izrabljajo pristojnosti dežele (kronovine), da bi potlačili narodne nasprotnike...« (beri: koroške in štajerske Slovence.) Socialno demokratske stranke v Avstriji so se tisti čas programsko zavzemale za odpravo vseh zgodovinskih deželnih mej in za preureditev Avstrije v zvezo avtonomnih narodnostnih ozemelj, razmejenih po etničnih, jezikovnih merilih (Brnski program 1899).

Tak program se je v bistvenem ujemal s temeljno narodno potrebo Slovencev: odprava zgodovinskih deželnih mej bi odpravila njihovo, po zgodovini podedovano upravopolitično razkosanost. Kajti v geografskem smislu so bili naseljeni kompaktno: primorski Slovenci so mejili na kranjske, kranjski na štajerske, koroški pa na štajerske in kranjske. V vsaki teh dežel so bili Slovenci v drugačnem političnem položaju, v daleč najslabšem v deželi, ki je Renner ni izrecno omenil, na Koroškem. Najhuje pa je bilo, da se je njihov narodnostni položaj čedalje bolj slabšal.

Kritični pretres prve vladne etnografske statistike iz l. 1846 (B. Grafenauer) ugotavlja, da je takrat na Koroškem živel 122.000 prebivalstva slovenskega jezika ali 38,2% vsega koroškega prebivalstva. Z majhnimi izjemami je bilo vse to slovensko prebivalstvo naseljeno v južnem delu dežele, v neposrednem stiku s slovenskim prebivalstvom Kranjske in Štajerske in je v tem delu dežele pomenilo 89%. Vsa nadaljnja, od 1880 naprej redna štetja prebivalstva, so po merilu »občevalnega jezika« (»Umgangssprache« – to ni materinski jezik) ugotavljala absolutno in rela-

tivno krčenje prebivalstva slovenskega jezika: 1880 – 102.252 (29,7%), 1890 – 101.030 (28,4%), 1900 – 90.495 (25,1%) in 1910 – 82.212 (21,2%). V letu 1910 je bilo po uradnem štetju v nekdanjem slovenskem delu dežele slovenskega jezika že manj kot polovico (81.410 ali 48,17%). Nekdanji slovenski del dežele se je že razdelil v severni močno ponemčeni del (Celovec z neposredno okolico) in v južni in jugovzhodni, še po veliki večini slovenski del (Rož z Gurami, celotni politični okraj Velikovec južno in severno od Drave). Skupina slovenskih občin v Ziljski dolini je niže od Šmohorja prišla v položaj jezikovne enklave. Kaj se je tu dogajalo?

V času, ko v habsburških deželah še ni bilo narodov, ko so vsi še bili le podložniki nemškega cesarja in nemških fevdalcev, takrat so bili koroški kmetje in drvarji, fužinski delavci in rudarji, tovarniki in furmani, kmečki mešetarji in rokodelci, bodisi nemškega ali slovenskega jezika, »eno samo ljudstvo« (»einerlei Volk«). Takrat je bila jezikovna meja ustaljena, vedelo se je, kje prideš »v Niemce« in kje v »das Windische«, kot so se še v 19. stol. izražali na Koroškem. Urban Jarnik je 1826 mislil, da se nemški jezik le prav počasi širi proti jugu, vsakih sto let za uro hoda. Takrat so ljudje še hodili. Potem se je tudi na Koroškem vzdignilo nemško meščanstvo po mestih in trgih, po fužinskih in rudniških upravah, na veleposestvih, nastal je tudi tukaj nemški narod s svojo ideologijo, da se mora združiti v eno moč vse, kar je nemškega po jeziku in po zgodovinski posesti. Prišle so železnice, moderna industrija, banke, tujski promet, ki so služile tej moči. A zgodilo se je nekaj nepredvidenega. Tudi nezgodovinska ljudstva, ki so živela na tej zgodovinski posesti, so začela doživljati družbeno preobrazbo v narode. Narod so postali z zamudo in manjšo zagnanostjo tudi Slovenci. Postali so, lahko bi rekli z današnjim izrazom, »narod v razvoju«, z mnogimi šibkostmi, včasih tudi z malo bleščečimi značilnostmi, a vendarle z eno poglobljeno prednostjo: njihovo gibanje se je moglo naslanjati samo na človeka in na njegove pravice, zato je imelo globok demokratičen pomen, ne oziraje se na šibkosti svoje ideologije. Slovenska družba se je mogla razviti le s kulturno, gospodarsko in politično aktivizacijo temeljnih plasti prebivalstva.

Tudi Slovenci na Koroškem so postali del slovenskega naroda, naj je to bilo vseč ali ne njim samim, naj je to bilo vseč ali ne njihovim vladajočim nemškim sodeželanom. Od leta 1848 naprej, ko se je pojavil tudi slovenski politični program narodne enakopravnosti, to nemškimi oblastnikom v glavnem ni bilo vseč, ker še malo niso bili pripravljeni odstopiti oblast ali jo deliti. Namesto tega so uveljavili politiko germanizacije: problem naj ne bi bil rešen, temveč odstranjen. Uspeh pri odstranjevanju problema so merili s štetjem po občevalnem jeziku vsakih deset let, in ne več peš vsako stoletje. Koroška je postala edina dežela, v kateri je bilo Slovencev čedalje manj!

Kaj je omogočalo »vse te lepe začetke mirnega nacionalnega in kulturnega prodiranja (!) v slovenski del dežele«, vse te začetke ponemčenja, »ki jih je ustvarilo desetletja dolgo požrtvovalno delo naših (nemških) narodno-obrambnih (!) društev«? (To so izrazi, s katerimi so tik pred prvo svetovno vojno označevali germanizacijo koroški nemški nacionalci v svojem glasilu *Freie Stimmen*, 15. april 1911, št. 45.)

Eden najvidnejših aktivistov koroškega germanizacijskega pohoda, Vinzenz Schumy, je leta 1950 stvar prostodušno »pojasnil« takole: »Močnejše zmaguje, šibkejše pa podlega, to je naravni zakon, ki ga sicer lahko omilimo, ne moremo ga pa odpraviti.«

Res je najti mnoga racionalna pojasnila za ranljivost slovenske narodne skupnosti na Koroškem v podedovanem zgodovinskem političnem in družbenem »posestnem položaju« v deželi pa tudi v novodobnih socialnih in gospodarskih faktorjih. (»Posestni položaj« – »Besitzstand«, to je bil poglobitveni argument in realno izhodišče nemškega nacionalizma v Avstriji, ko je zavračal prizadevanja drugih narodov za enakopravnost, saj bi ta pomenila določeno spreminjanje takratnih razmer.) Racionalna pojasnila je najti v socialno pogojenih, precej enostranskih političnih usmeritvah slovenskega gibanja, zaradi katerih slovenska politična akcija ni mogla dokončno pritegniti ne večine dvojezičnih malomeščanov in tržanov ne večine slovenskih delavcev na Koroškem. Marsikako pojasnilo je najti tudi v zmotah slovenskega političnega vodstva, zaradi katerih so Slovence lahko razglasili za »črne«. Toda vse to ne zadostuje, da bi mogli germanizacijo razglasiti za nujen in naraven proces. Kajti poglobitveni njen vzrok je vendarle tisto, kar je povedal V. Schumy: pravica močnejšega.

Slovenci na Koroškem niso bili deležni vsaj tistega najmanjšega političnega upoštevanja kot narodne skupnosti, ki bi jim glede na veliko nemško družbeno in politično premoč bilo potrebno, da bi se v odločilni meri približali tisti »etnični homogenosti vseh socialnih razredov, ki daje nacionalnim gibanjem tkim. zgodovinskih narodov posebno udarno moč« (Fran Zwitter). Nemški nacionalizem ni bil sposoben videti v slovenskem narodu soseda, marveč le protinaravno novotvorbo na svoji zgodovinski posesti, in to je bil odločen izrezati.

Položaj gospodujoče politične sile na Koroškem je v ustavni dobi pripadal taboru nemških nacionalnih liberalcev. Če je l. 1897 njihovo nacionalno stališče izrazil vodilni koroški politik Otto Steinwender z besedami: »Nemci smo gosposki narod in h gospodovanju moramo priti«, potem je bil drugi del tega izreka na Koroškem do leta 1914 že zdavnaj trdo dejstvo. Izjemno veliko nadmoč v deželi ni omogočala tej stranki samo moč kapitala, marveč jo je zagotavljal politični sistem. Kompetence deželne avtonomije so postale sredstvo zatiranja političnih nasprotnikov (ne le slovenske stranke, tudi šibkih nemških krščanskih socialcev in vse močnejših socialnih demokratov). Deželne kompetence so bile v teh rokah učinkovito sredstvo germanizacijskega pritiska v šoli, v uradih, na sodiščih, v agrarni politiki, kreditni politiki, v občinah, pri ljudskih štetjih in sploh v vsem javnem življenju. Tej pravici močnejšega je treba pripisati zaslugo za to, da se je celo demokratizacija volilnega sistema sprevrgla na Koroškem v svoje nasprotje. Po novem sistemu splošne in enake volilne pravice je bilo leta 1907 za pridobitev enega državnozborskega mandata na Koroškem potrebno povprečno 3142 glasov. Po navodilih slovenske stranke je bilo oddanih 9441 glasov; kar bi pomenilo pravico do vsaj treh mandatov od desetih, kolikor so jih volili na Koroškem. Slovenska stranka je dobila le enega samega. Še huje je bilo pri demokratiziranem sistemu volitev v deželni zbor. Leta 1909 so v splošni kuriji (v njej so na podlagi splošne volilne pravice volili 4 poslance) pridobili nemški nacionalci s povprečno po 6258 glasov tri mandate, Slovenci s 7280 glasovi nobenega. Vse to je pomenilo praktično izvajanje temeljnega germanizatorskega pravila, ki si ga je nemški nacionalizem že takrat izoblikoval kot »aksiom« svoje deželne politike: »Nemci ne smejo nikoli priznati, da na Koroškem obstaja kako strnjeno slovensko jezikovno ozemlje!« (Freie Stimmen, navedena številka.)

Pravici močnejšega v deželi se je prilagajala tudi državna cesarsko

kraljeva oblast. Komisijsko poročilo feldmaršallajtnanta von Schenka cesarju Karlu (12. januar 1918) vidi stvar takole: »Po pričevanju nekdanjega visokega državnega funkcionarja in tajnega svetnika, povzdignjenega nad stranke in ki že 30 let živi na Koroškem, zavzemajo vsa mesta pri deželni vladi v Celovcu nemško nacionalno misleči uradniki z izjemo enega samega dvornega svetnika. In to v kronovini s skoraj 100.000 Slovenci.« Tako pač lahko verjamemo koroškemu deželnemu predsedniku, ko je 19. julija 1916 poročal notranjemu ministru, da je »potlačenje« (Niederhaltung) vodilna politična misel državnih oblasti, kadar gre za koroške Slovence. Zgodovinar iz Anglije, kjer sicer ni prav dosti razumevanja za etnične probleme srednje Evrope, je uvidel: »Koroška je ležala na poti k Trstu in v njej se je razvijalo železarstvo, zato so jo ponemčevali z vso silo, tako da je to najhujši madež v zgodovini ustavne Avstrije. Avstrijska republika je preseгла ta rekord in se hvalila, da je (1934) spravila število Slovencev na 23.000«. (A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy*, 1948.)

Z napredovanjem uspehov pravice močnejšega se je pri glavnini koroških Slovencev, ki v germanizaciji niso mogli videti rešitve problema, že pred letom 1914 krepila volja, da dosežejo politično narodno samoodločbo skupaj z vsemi Slovenci in v skupnosti s Hrvati in Srbi monarhije. Svetovna vojna je vsa nasprotja zaostрила do skrajnosti. Ura obračuna je prišla 29. oktobra 1918, ko so Slovenci razglasili svojo odcepitev od habsburške Avstro-Ogrske in državno zedinjenje s Hrvati in Srbi na ozemlju donavske monarhije v novo, neodvisno »Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov«. (Ta se je potem 1. decembra 1918 združila s kraljevino Srbijo v »Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev«.)

Z mednarodnopravnega vidika je bilo to zakonito dejanje. Avstrijska cesarsko kraljeva vlada je namreč 28. oktobra 1918 priznala mirovne pogoje predsednika ZDA Wilsona, priznala je narodom monarhije pravico do samoodločbe, to pa naj bo temelj pravični razdelitvi državnega ozemlja. Zato je avstrijska vlada zahtevala samoodločbo tudi za nemški narod v Avstro-Ogrski. Za nemško Avstrijo je terjala vse nedvomno nemško poseljeno ozemlje monarhije. V spornih ozemljih pa je terjala ljudsko glasovanje prizadetega prebivalstva.

Načelo, da ne sme nobena država nasilno anektirati ozemlje druge države, da se smejo na mirovni konferenci nove državne meje določati le s soglasjem prizadetega prebivalstva, je bilo v vojni vodilno v propagandi antantnih držav in tudi geslo revolucionarnih gibanj. Ujemalo se je z načelom samoodločbe narodov. Ravno zato so zavezniki, kjer je šlo pri določanju državnih mej za narodnostno načelo, izhajali od mnenja, da narodnostna pripadnost prebivalstva izraža tudi njegovo nacionalno politično voljo. Dejansko pa so se v vsakem primeru ravnali po lastnih interesih. Narodnostno načelo so kršili brez resnih pomislekov in lahko rečemo, da so prav Slovenci prvi to zelo boleče občutili, ko je Italija v pogojih premirja z Avstro-Ogrsko z dne 3. novembra 1918 uveljavila na njihovem etničnem ozemlju na Primorskem novo mejno črto po tajnem londonskem paktu iz leta 1915, torej prav na ozemlju, kjer je bila narodno politična volja slovenskega prebivalstva najbolj izrazita. Vlada nemške Avstrije je tiste dni sprejela misel o plebiscitu kot instrumentu samoodločbe naroda deloma pod vplivom dejstva, da se je v njej uveljavil socialdemokratski vpliv, predvsem pa zato, da bi s pravico naroda do samoodločbe zagotovila avstrijskemu delu nemškega naroda etnične državne meje tam, kjer so bile ogrožene

(češke dežele, Brenner, Burgenland). Na jugu pa je pojem »spornega« ozemlja po stari tradiciji potiskala čez slovensko-nemško jezikovno mejo. Pri tem je računala na političen učinek prednosti zgodovinskega naroda, ki ima za seboj zgodovinsko vladajočo pozicijo in sestavlja višje socialne razrede na ozemlju nezgodovinskega naroda. Dejansko je tukaj ideja plebiscita pomenila zadnjo možnost nadaljevati politiko »posestnega položaja« v novih razmerah.

Tudi dogajanja na Koroškem po 29. oktobru 1918 je treba gledati kot del širšega procesa (konfliktnega in bolečega, a neizogibnega) nastanka narodnih držav na ozemlju razpadle habsburške monarhije. Še 4. oktobra 1918 je Avstro-Ogrska predložila vladi ZDA sklenitev miru na temelju Wilsonovih pogojev z dne 8. januarja istega leta, ko je Wilson še predvideval, da bi narodi Avstro-Ogrske dobili avtonomijo (ne državno samoodločbo). Toda 18. oktobra je predsednik ZDA odgovoril, da se je medtem stanje spremenilo, kajti vlada ZDA je priznala Češkoslovaško kot vojskujočo se državo proti Nemčiji in Avstro-Ogrski. Priznala pa je tudi »na najbolj daljnosežen način, da so narodna prizadevanja Jugoslovanov za svobodo pravična« in terjala, da mora avstro-ogrška vlada kot temelj za mir priznati tem narodom polno pravico do odločanja o sebi (»da bodo oni sami in ne jaz (Wilson) sodniki o tem, kakšno dejanje avstro-ogrške vlade bo zadovoljilo težnje in pojmovanja teh narodov o njihovih pravicah in o njihovi odločitvi kot članov v družini narodov«). In avstro-ogrška vlada je 28. oktobra nato resnično sporočila vladi ZDA, da v celoti sprejema stališča predsednika Wilsona z dne 18. oktobra. »Enako pritrjuje tudi njegovemu pojmovanju, izraženem v zadnji noti, o pravicah narodov Avstro-Ogrske, posebno Čehoslovakov in Jugoslovanov.«

To je pomenilo pristanek na delitev ozemlja habsburške države. Če bi šlo samo za razpustitev (likvidacijo) kakšne države, bi teoretično imeli vsi njeni državljani enake pravice do celotnega njenega ozemlja. V tem primeru je šlo za razdelitev ozemlja in zgodilo se je po načelu pripadnosti državljanov posameznim narodom. Subjekti delitve države in prevzemniki njenih suverenih pravic nad posameznimi ozemlji so bili narodi in ne morda kake zgodovinske dežele. (npr. ne dežele Koroška, Štajerska, Kranjska, Istra, Trst, Gorica, četudi je v njih bival slovenski narod). Tudi zgodovinska Ogrska, ki razen Hrvatske ni poznala delitve na zgodovinske dežele, ni bila nosilka kakšne celotne suverenosti, marveč so to bili narodi na tem zgodovinskem ozemlju. To je omogočilo osamosvojitve ne le Slovakom, Romunom, Srbom, Hrvatom, marveč tudi Nemcem v zahodni Ogrski (danes Burgenland). Na delitev države po narodnem načelu so se pripravili tudi nemški Avstrijci. Za nemška ozemlja monarhije so že 21. oktobra (pred odgovorom Wilsonu) ustanovili »Začasno narodno skupščino za Nemško Avstrijo« (Provisorische Nationalversammlung für Deutschösterreich).

Dne 28. oktobra so v Pragi oklicali neodvisno češkoslovaško državo, 29. oktobra pa v Zagrebu in v Ljubljani Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Potem ko je avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo podpisalo 3. novembra premirje na italijanski fronti (že 26. oktobra je cesar Karl odpovedal zaveznitvo z Nemčijo), je nemško-avstrijska narodna skupščina 12. novembra oklicala republiko Nemško Avstrijo (Deutschösterreich), a hkrati izjavila, da je ta republika sestavni del nemške republike (Nemčije). Dne 22. novembra je ista skupščina takole opredelila ozemlje nove republike: »Država Nemška Avstrija ima polno ozemeljsko suverenost nad strnjenim

poselitvenim ozemljem Nemcev znotraj dosedanjih dežel in kraljevin, ki so bile predstavljene v državnem zboru« (to je bilo uradno imenovanje avstrijske državne polovice habsburške monarhije).

Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu kot vlada samostojne države Slovencev, Hrvatov in Srbov je glede ozemlja uveljavljal načelo, izraženo 19. oktobra 1918, še pred prevzemom oblasti, tj. »zedinjenje celotnega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na celem njegovem etnografskem ozemlju, ne oziraje se na kakršne koli deželne ali državne meje, v katerih živi danes.«

Načelna skladnost tako nemškoavstrijske kot jugoslovanske opredelitve lastnega državnega ozemlja je očitna. Čisto drugače je svòje ozemlje opredelila češkoslovaška vlada, namreč v smislu celotnosti zgodovinskih čeških dežel; s tem so pripadli veliki deli nemškega prebivalstva češkoslovaški državi. Vendar avstrijski Nemci proti temu niso začeli boja na teh mejah, ki jih je priznala antanta. Drugače je bilo na slovensko-nemški narodnostni meji na jugu.

Slovenski pokrajinski narodni svet za Koroško, ustanovljen 19. septembra v Celovcu kot odsek Narodnega sveta za Slovenijo in Istro v Ljubljani, ni v tem mestu nikoli efektivno prevzel oblasti. Nemški koroški dejavniki so ga ignorirali. Nemški koroški deželni odbor je priznaval le komisarja Narodne vlade v Ljubljani, Franca Smodeja, in mu zagotovil v Celovcu diplomatsko eksteritorialnost. Koroški deželni odbor se je namreč že 25. oktobra oprijel kot vodilnega načela starega »aksioma« deželne politike. Predsedstvu izvršilnega odbora narodne skupščine (vladi) na Dunaju je sporočil: »Upošteva, da Slovenci na Koroškem z izjemo Jezerskega nimajo strnjenege naseljenega ozemlja in da ima dežela proti jugu s svojimi gorskimi grebeni naravno mejo, razglašajo deželni odbor Koroško za nedeljivo« (Freie Stimmen, 26. oktober 1918 št. 248).

To je bilo preprosto zanikanje, da bi na Koroškem obstajala narodnostna meja. Meja na Karavankah se zahteva neposredno, brez povpraševanja prebivalstva. Celo apologet nemškega nacionalizma na Koroškem, Martin Wutte, se je zavedal problematičnosti takega stališča, saj je zapisal: »Narodnostnemu načelu bi na prvi pogled najbolj ustrezalo, če bi zahtevali kot prihodnjo državno mejo jezikovno mejo.« In prav to je storila slovenska vlada, ko je po komisarju Smodeju v začetku novembra ponudila koroškim nemškim predstavnikom tkim. »živo etnično mejo« (ozemlje, na katerem še slovensko govorijo, brez Celovca in Beljaka). Res so obstajali na slovenski strani še drugi, včasih skrajno pretirani načrti, a ta je bil v prevratnih dneh uraden. Tudi na pogajanjih v Ljubljani 9.–12. decembra 1918 ga je predsednik slovenske vlade dr. Janko Brejc še ponovil koroškim nemškim delegatom, ne da bi bil vedel, da so medtem 5. decembra v Celovcu že sklenili mejno vprašanje obravnavati z orožjem.

Ko je koroški deželni odbor, kakor že omenjeno, 25. oktobra sklenil terjati mejo na Karavankah brez konsultacije prebivalstva, se je pač še počutil kot »beatus possidens«. Imel je oblast nad celim ozemljem Koroške. V prevratnih dneh pa se je marsikaj zgodilo tudi na slovenskem terenu dežele. Brezvladje in nato od 6. novembra oblast slovenskega narodnega sveta v Mežiški dolini; Slovenci so prevzeli občino Borovlje 2. novembra, isti dan so že imeli oblast celo v ekstremno ležeči ziljski občini Brdo; podobno v občini Št. Jakob v Rožu; 3. novembra je bila ustanovljena slovenska narodna straža v občinah Rikarja vas in Žitara vas, takšne straže

so se pojavile tudi na Brnci, v Logi vasi, Lipi in Otoku, torej tudi severno od Drave. Tem dejstvu in morda tudi vplivu nemških koroških socialdemokratov (v koroški deželni odbor so stopili 26. oktobra) je najbrž treba pripisati, da je novi začasni koroški deželni zbor 11. novembra svojo teritorialno zahtevo izrekel nekoliko previdneje: Deželo Koroško »sestavlja strnjeno nemško naselitveno ozemlje nekdanje vojvodine Koroške in tista jezikovno mešana naselitvena ozemlja te vojvodine, ki se na temelju pravice do samoodločbe njihovega prebivalstva ustavno priključijo državnemu ozemlju države Nemške Avstrije.« To je seveda pomenilo zavrnitev slovenskega predloga za mirno in neposredno razmejitev po »živi etnični črti«. Obstajajo znaki, da so koroški socialdemokrati in krščanski socialci takrat mislili na Koroškem na državno mejo na Dravi, priznavaje vsaj ozemlju južno od te reke nedvomno slovensko naravo in da so se šele 19. februarja 1919 pridružili nemškonacionalni dogmi o nedeljivosti dežele (Hans Haas). Toda treba je ugotoviti, da niso napravili nobenega poskusa, da bi dosegli z Jugoslovani kako poravnavo na tej podlagi. Niti niso poskusili doseči kako posredovanje slovenskih socialdemokratov v mejnem vprašanju, četudi so ti za kaj takega izrazili pripravljenost, najprej na slovenskem delavskem dnevu, 28. julija 1918, nato na skupni konferenci jugoslovanskih socialdemokratskih strank v Zagrebu 6. oktobra in potem še po koncu vojne, ko so izražali pridržke proti oboroženemu nastopu na Koroškem.

Še čisto v smislu starega nemškega posestniškega stališča koroškega deželnega odbora z dne 25. oktobra je tudi koalicijska vlada na Dunaju v svojem predlogu za opredelitev državnih mej dne 22. novembra 1918 predvidela, da ozemlje republike Nemške Avstrije obsega celotno Koroško z izjemo občine Jezersko (vladni predlog zakona o državnem ozemlju z dne 22. novembra 1918). Šele na telefonsko opozorilo s Koroškega (F. Gröger), da so Borovlje v jugoslovanskih rokah in da so v teku pogajanja za demarkacijsko črto na Dravi, je dunajska vlada svoj predlog sestavila drugače: »Republika Avstrija obsega . . . Štajersko in Koroško izključujoč strnjena jugoslovanska poselitvena ozemlja.« Postavila se je torej v primeru Koroške in Štajerske na načelo narodnostne delitve brez plebiscita. Toda čas je mineval in delal za Avstrijo. Na Koroškem so se decembra začele priprave za ofenzivo na jug čez Dravo in 3. januarja 1919 je izvršilno navodilo nemškoavstrijskega državnega sveta k zakonu o državnem ozemlju spet obnovilo »posestniško« stališče, da Avstriji pripada celotna Koroška z izjemo občine Jezersko, ne da bi omenilo, kateri del Koroške se zahteva na podlagi njegovega nemštva, kateri pa na podlagi domnevne volje prebivalstva. Vrata oboroženemu spopadu za postavitve izvršenega ozemeljskega dejstva so bila odprta na stežaj na obe strani.

Nasprotujoča si stališča v vprašanju narodnostne razmejitve na Koroškem niso bila naključna in ne posledica zgolj trenutnih političnih okoliščin. Vprašanje razmejitve med narodi Avstrije se je v zgodovini pojavljalo obenem s federalističnimi idejami že od leta 1848 naprej. Realno je to vprašanje po ustavni poti reševala volilna reforma za državni zbor leta 1906, ko je bilo načelo narodnostne zaokroženosti sprejeto kot važen kriterij za teritorialno razdelitev države v volilne okraje. »Upoštevali so narodnost prebivalcev in potek jezikovnih meja, da bi zaokrožili kar najbolj (narodnostno) enovite volilne okraje. Narodnostna razmejitev volilnih okrajev izključuje narodno pripadnost iz volilnega boja znotraj volilnega okraja« ausgeschaltet (H. Rauchberg, Österreichische Bürgerkunde, 1912). Na

Koroškem je bilo to načelo zaradi napadalnosti nemškonacionalne stranke najbolj kršeno. Slovensko ozemlje so tukaj prav neverjetno razsekljali in ga povezali po koščkih z nemškimi volilnimi okraji. Vse v izvajanju »aksioma« deželne politike: »nikoli priznati obstoja kakega strnjenege slovenskega jezikovnega ozemlja!« A stvar se je l. 1906 vendarle odločala v dunajskem parlamentu in ne v koroškem deželnem zboru in ni šlo drugače, kot da se je proti prepričanju nemških nacionalcev iz slovenskega dela Koroške oblikoval vsaj en volilni okraj kot slovenski. Obsegel je štiri sodne okraje južno od Drave: Borovlje, Dobrla vas, Železna Kapla in Pliberk. Koroška socialna demokracija je tisti čas podpirala stališče koroške slovenske stranke in menila, da je slovenskega prebivalstva in strnjenege slovenskega ozemlja na Koroškem dovolj za dva volilna okraja in za dva poslanska mandata (od skupno desetih koroških). Pozneje je priznavala slovensko naravo vsaj edinega uzakonjenega volilnega okraja in je v njem nastopila na volitvah leta 1907 kot leta 1911 s kandidatom slovenske narodnosti (nekaj časa je na kandidaturu na Koroškem mislil celo Ivan Cankar).

Med svetovno vojno se je vprašanje razmejnitve med narodi pojavilo leta 1917 ko so odprli dunajski parlament z novim valom zahtev po federalizaciji monarhije. Slovenci so na podlagi državnopravne izjave Jugoslovanskega kluba v državnem zboru (majniška deklaracija) izpeljali v mesecih september 1917 – junij 1918 množično plebiscitarno akcijo – edinstveno te vrste v monarhiji – za vključitev vsega slovenskega ozemlja v jugoslovansko državno enoto. Uspešnost te akcije, ki se je kljub vsej oblastni represiji razvila tudi na Koroškem, je bila v njenem ne zgolj narodnostnem, marveč tudi protivojnem (distancirati se od nemškega vojskovanja) in deloma socialnem značaju (zahteve po razlastitvi nemške veleposesti in po nacionalizaciji nemškega kapitala). Množičnost in ozemeljska razširjenost gibanja naj bi pomenila tudi afirmacijo etničnih meja tako na zahodu (Italija) kot na severu nasproti prihodnji nemški Avstriji.

Julija 1917 je izdal slovenski mladoliberalc G. Žerjav brošuro v nemškem jeziku (*Die nationale Abgrenzung im Süden. Ein Beitrag zur Realisierung der Selbstbestimmung der Völker Österreich-Ungarn. Von einem Südslawen. Zagreb 1917*), ki je predlagala razmejitev med narodi po poti svobodne debate in sklenitve pogodb med prizadetimi narodi. »O čemer se udeleženi narodi dokončno sporazumejo, postane res iudicata... Če pa se ni mogoče sporazumeti niti neposredno niti z arbitražo, potem se takšno sporno vprašanje prenese na mirovno konferenco... Tudi če bi se tak poskus sporazuma v Avstriji izjalovil, bi vendarle pomenil dragoceno pripravljalno delo, saj bi ugotovili vsaj to, kaj narodi terjajo.« Tako je rečeno v brošuri. Seveda sploh ni prišlo do pogajanj. Pač pa je, posebno na Koroškem (a tudi na Štajerskem), nastala silovita gonja proti brošuri. Med drugim sta celovški občinski odbor in koroška zbornica za trgovino in obrt v tej gonji kratko in jasno odsekala: »Koroška ostane nemška!«

Idejo, naj narodni sveti uveljavijo interese narodov v medsebojnem stiku, vsebovano v manifestu cesarja Karla z dne 16. oktobra 1918, so na Koroškem zavrnil z manifestom vred, četudi so ta manifest predlagali 10. oktobra 1918 sami nemški poslanci na Dunaju, ker so upali, da bodo s tem podkrepili zahteve po priključitvi nemških ozemelj na Češkem prihodnji nemški Avstriji (H. Rumpler). Po stari tradiciji so na jugu za odnos do Slovencev nameravali uporabiti drugačen vattel.

Takšen je temeljni razlog, zakaj ni nobena stran nikoli resno poskušala

rešiti mejno vprašanje po poti sporazuma med sosednima narodoma. Edina prava priložnost po dneh prevrata so bila najbrž pogajanja v Ljubljani v dneh 9.–10. decembra 1918 med predstavniki avstrijske države in koroške deželne vlade na eni in slovenske narodne vlade na drugi strani. Avstrijci so ponudili kot začasno mejo Dravo vzhodno od Frajbaha (sodne okraje Pliberk, Dobrla ves in Železna Kapla) in morda še Borovlje. Vse to je slovenska narodna vlada tisti čas imela v svoji efektivni oblasti, poleg tega pa še izdatno večje ozemlje na Koroškem, in sicer na zahodu področje od Zilice do Borovelj, na vzhodu pa večino sodnega okraja Velikovec severno od Drave in tudi občino Št. Pavel. Slovenska stran je v tem pogajanju ponovila zahtevo iz prvih dni novembra, zahtevo po »živi etnični meji«, kot začasni. Kakega prizadevanja za zblizanje stališč morda na podlagi dejanskega položaja ni bilo z nobene strani. Na avstrijski strani je bil razlog za to pač dejstvo, da je koroška deželna skupščina 5. decembra sklenila oborožen odpor proti napredovanju jugoslovanskih enot, torej še preden je prišla v Ljubljano.

Ta po obliki obramben sklep so nemški nacionalci na Koroškem kljub drugačnemu stališču krščanskih socialcev in socialdemokratov zasnovali in izpeljali kot »ofenzivno podjetje za ponovno pridobitev dolence Koroške«, posebno pa še z namenom, »da napravijo križ čez tisto odpovalenje dolence Koroški, ki se je že nakazovala« (H. Haas, predavanje na Koroških kulturnih dneh, 14–16. februar 1980).

Slovenski pogajalci v Ljubljani pa so položaj in njegove možnosti napačno presojali, zlasti še, ker sta nekaj dni poprej slovenska politična voditelja A. Korošec in G. Žerjav prinesla iz Pariza vtis, »da bomo na severu svoje nacionalne aspiracije lahko popolnoma dosegli.« Poleg tega je vlada v Beogradu tedaj obljubila vojaško pomoč. Takratni predsednik slovenske narodne vlade J. Brejc se je pozneje (1928) branil očitkov zaradi neuspeha ljubljanskih pogajanj: »Kdo bi si upal v takratnih razmerah prevzeti odgovornost za žrtvovanje cele slovenske Ziljske doline, vsega Žgornjega Roža, Osojnice (Gur), Celovca z okolico in celega velikovškega sodnega okraja? Danes, retrospektivno, je lahko briljirati z modro državnostjo, toda takrat bi bili brez dvoma vsi od kraja kleli Narodno vlado in jo kamenjali kot izdajalko narodnih interesov, če bi bila prepustila samo neznan kos slovenske zemlje na Koroškem Nemcem.«

Ne koroško-avstrijska ne slovensko-jugoslovanska stran nista torej bili zmožni potrditi se za neposreden sporazum, ki bi bil še tisti čas možen. Zakaj niso antantne države določile demarkacijske črte med Slovenijo (Jugoslavijo) in Avstrijo že prav ob koncu vojne? Glavni razlog je bil to, da kljub načelnemu priznanju pravice Slovencev do samoodločbe antantne vlade niso priznavale Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot državne oblasti in so slovensko ozemlje štejele kot del Avstro-Ogrske. Razlogi za to so bili različni, od specifične politike Italije, taktiziranja srbske vlade, nespametnega zanašanja slovenske politike na pravičnost antante, do splošnega dejstva, da je bil nastop nezgodovinskih narodov nov pojav v zgodovini in njihova samoodločba še ne institucionalizirana. V pogodbi o premirju na italijansko-avstrijski fronti, ki jo je sklenila Italija, kot pooblaščenka antante z Avstro-Ogrsko in je začela veljati 3. novembra 1918, se je to zelo jasno pokazalo. V pogojih premirja ni bilo opaziti niti sledu, da že obstajata Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov in njegova država na nekdanjem ozemlju Avstro-Ogrske. Pa je bil pri pogajanjih o premirju

navzoč tudi predstavnik Srbije... Antanta in z njo Italija si je pridržala pravico, da vojaško zasede tudi vsa tista ozemlja, ki so ležala onstran črte, ki je omejevala območje italijanske zasedbe. Torej pravico, da zasede tudi ozemlja države Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov, še vedno obravnavana kot ozemlje premagane Avstro-Ogrske! Vzporedno k temu je bilo 13. novembra 1918 sklenjeno premirje na balkanski fronti. Sklenila sta ga vrhovni poveljnik vzhodne vojske antante Franchet d'Esperay in pa Karolyijeva vlada osamosvojene Ogrske. S tem premirjem so potegnili demarkacijsko črto, a samo na ozemlju nekdanje ogrske državne polovice habsburške monarhije. Tako je ostala odprta vrzel med črto italijanske zasedbe in demarkacijsko črto na Madžarskem, tj. meja na Štajerskem in Koroškem.

Nacionalna samoodločba je za »nezgodovinske« narode slej ko prej ostajala pravica, ki so jo oni mogli uresničiti le z lastnim dejanjem. Na Štajerskem je zagotovila slovensko oblast do narodnostne meje neposredno v prevratnih dneh akcija slovenskega vojaštva v Mariboru (major oz. general Rudolf Maister) s politično podporo pokrajinskega narodnega sveta v Mariboru. Pri tem je tudi ostalo. Med deželnicima vladama v Gradcu in v Ljubljani je bil 13. februarja 1919 ob udeležbi delegacije francoske misije v Zagrebu dosežen sporazum o demarkacijski črti od ogrske do koroške meje. Ko se je poleti 1919 na pariški konferenci postavilo vprašanje plebiscita v štajerskem Podravju, je bilo dejstvo, da imajo Jugoslovani to področje v svojih rokah že od konca vojne, med pglavitnimi argumenti za neposredno priznanje narodnostne črte kot državne meje. Avstrijska vlada je 28. avgusta 1919 konferenci sporočila, da Avstrija ni interesirana za plebiscit na ozemlju v Dravski dolini z Mariborom in med Muro in Dravo vzhodno od njega.

Prva razlika med položajem na slovenskem ozemlju Štajerske in Koroške je v tem, da na Koroškem v prevratnih dneh niso hitreje postavili jugoslovanske oblasti z lokalnimi močmi, kot je to bilo na Štajerskem. Predvsem na Koroškem ni bilo po strukturi avstrijske vojske nobene enote z večjo koncentracijo slovenskega vojaštva (kot je to bilo v Mariboru). Slovenski Narodni svet za Koroško pa ni poskusil zbrati domačih moči za kaj takega. Bival je v Celovcu, v deželnem upravnem in vojaškem središču, ki je bilo ves čas trdno v nemških rokah. Kmalu se je sicer začela krajevna slovenska akcija v nekaterih krajih – kot že omenjeno – a interregnum bi bile mogle v celoti pretrgati le enote slovenske Narodne vlade, če bi bile hitro zasedle ozemlje. To je 5. novembra zahtevala v Ljubljani delegacija koroških Slovencev in to so nemški koroški deželni faktorji takrat tudi pričakovali.

Koroška deželna vlada je 7. novembra 1918 dala navodila državnim in občinskim uradom: Ko pridejo jugoslovanske komisije za prevzem uprave, jim je treba oblast izročiti ob pridržku, da državna pripadnost teh delov Koroške ni dokončna. Koroški vojaški odbor je dal naslednji dan navodilo v podobnem smislu poveljnikom vojaških enot in meščanskih straž (Bürgerwehr); to je še 12. novembra potrdila deželna skupščina. Poveljnik vojaškega odbora socialdemokrat Melcher je 14. novembra zastopal stališče, da se mora jugoslovanska zasedba sprejeti mirno in ne kot sovražni vdor, pri tem pa se je sklical na svojo stranko. To stališče je sprejel tudi predstavnik nemškonacionalne stranke v vojaškem odboru Pflanzl. Takšno stališče mirnega pričakovanja jugoslovanske zasedbe slovenskega dela Koroške se je

obdržalo tja do konca novembra in omogočilo tudi sporazum o začasni demarkacijski črti dne 19. novembra 1918. (M. Wutte) Kajti jugoslovanska zasedba se je medtem z zamudo vendarle začela.

Prišel je trenutek, ki ga je bil že 1. maja 1848 v koroški Klagensburger Zeitung napovedal kranjski nemški pesnik Anastasius Grün: »Ko pa bo (Slovenija) dosegla leta svoje polne zrelosti, bo njena ločitev (od Avstrije) nekaj naravnega, pa čeprav zaradi tega ne manj boleča.«

Slovenska narodna vlada je še 1. novembra sklenila le platonično, da se slovenski del Koroške zasede »kakor hitro bo to mogoče«. »Ni namreč imela vojaških moči. Šele 8. novembra je, sklicujoč se na patriotično zavest, ne na pravico mobilizacije, poklicala vojake, da se zglase na kadrih »v Ljubljani, Borovljah, v Celju in Mariboru« in isti dan skupaj z vojaško oblastjo, določila »za vrhovno vodstvo obrambe koroške meje« stotnika Alfreda Lavriča. 12. novembra je Lavrič dobil navodilo, naj vojaško organizira le slovensko ozemlje južno od Drave. S šibkimi prostovoljskimi močmi je Lavrič do 19. novembra vkorakal v Borovlje, kjer je visela slovenska zastava (Mežiško dolino je že 7. novembra zasedla na poziv tamkajšnjega narodnega sveta prostovoljska enota poročnika Franja Malgaja). Še isti dan je Lavrič sklenil s koroškim deželnim poveljnikom Ludwigom Hülgerthom in Josefom Pflanzlom (že omenjenim deželnim poslancem nemškonacionalne stranke in članom vojaškega odbora) začasno pogodbo o začasni demarkacijski črti. Ta črta je potekala od ustja Zilice po Zili do njenega izliva v Dravo, potem po Dravi do Brezja (Pirk) južnovzhodno od Velikovca. Pogodbo je koroška deželna vlada potrdila 23. novembra. Obveljala je do 2. januarja 1919, ko jo je Hülgerth pismeno odpovedal oz. do 4. januarja, ko je prispela odpoved Lavriču v roke.

Ze ob nastanku je imela pogodba pomanjkljivost, da ni določila demarkacijske črte tudi za področje vzhodno od Velikovca (Brezja), kjer je vojaška oblast pripadala enotam generala Maistra, v katero je bila vključena tudi Malgajeva četa v Podjuni. Splošna slabost pogodbe pa je bila v njeni provizoričnosti, ki je omogočila obema stranema, da jo kršita brez večjih pomislekov. Toda v celem je vendarle izražala mnenje nemških političnih faktorjev na Koroškem, ki so takrat sprejemali Dravo kot mejo Avstrije, bodisi iz prepričanja (socialdemokrati in menda tudi krščanski socialci) bodisi kot izhod v sili (nemški nacionalci). »Celovcu je bilo očitno do tega, da naj ta demarkacijska črta (po Dravi) velja za vso Koroško,« piše slovenski zgodovinar koroških bojev in njihov udeleženec Lojze Ude in pristavlja: »Nemara bi koroški Nemci v januarju 1919 ne bili odpovedali pogodbe Lavrič-Hülgerth, ko bi v Podjuni slovenske čete ne bile prišle na severni breg Drave in ko bi srbski oddelek 14. decembra 1918 ne bil prodril do Grabštajna.«

Vsakomur je bilo očitno, da je Drava še znatno odmaknjena od »žive etnične meje«. Z drugimi besedami, bilo je očitno, da bo slovenska narodna vlada na mirovni konferenci zahtevala mejno črto znatno severneje. Ni pa ta vlada imela ne moči ne volje, da bi ozemlje, ki ga je nameravala terjati, tudi efektivno vzela v svojo upravo in tako, podobno kot se je zgodilo na Štajerskem, vsaj pozneje dosegla tisto, česar ni bilo v antantnih pogodbah o premirju, namreč določitev demarkacijske črte na Koroškem ob udeležbi antantnih predstavnikov. Ne da bi se poglobljali, kaj je povzročalo nemoč slovenske narodne vlade, lahko brez raziskovanja vidimo veliko razliko med močjo slovenskega političnega vodstva v času množičnega deklaracijskega

gibanja spomladi 1918 in nemočjo vlade, novembra in decembra 1918, ki se opira predvsem na administrativne ukrepe. Ta nemoč je imela za slovenske interese tem hujše posledice, ker je vlada vodila nespametno politiko. Bila je »naivno nezrela«, kakor ji očita zgodovinar Bogo Grafenauer. Spodbujala je namreč poveljnike slovenskih enot k »demonstracijam« čez Dravo v smeri k Celovcu. 30. novembra je Malgaj zasedel Velikovec in nato večji del tega sodnega okraja. Četudi vzhodno od Brezja, kjer so se te operacije v glavnem dogajale, pogodba Lavrič-Hülgerth ni veljala, je vendar medtem že minil čas za ustvarjanje izvršenih dejstev, ki bi jih bili koroški nemški politični faktorji še mirno sprejeli. Koroška deželna skupščina je 5. decembra sklenila odpor prodiranju jugoslovanskih enot (1. decembra 1918 se je izvršilo zedinjenje Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev; nova jugoslovanska država pa še več mesecev ni bila mednarodno priznana). Pri tem je vendarle treba še enkrat opozoriti, da so se jugoslovanske enote severno od Drave še vedno gibale na slovenskem in ne na nemškem etničnem ozemlju, z izjemo Št. Pavla in Labota na skrajnem vzhodu. Sodni okraj Velikovec je brez obrobne nemške občine Pustrica imel po štetju 1910 nad 66% slovenskega prebivalstva: nemško večino (80%) je imela le mestna občina Velikovec z 2631 prebivalci, vse druge občine s skupno 15.050 prebivalci pa so imele slovenske večine od 64,9% do 94,4%. Celo M. Wutte tega etničnega dejstva ne zanika, pač pa ga formula prilagojeno svoji tezi. »Zato se je bilo potrebno (ker ni bila možna separatna vojna Koroške z jugoslovansko državo, op. J. P.) za zdaj omejiti na to, da se zadrži zasedba še novih delov dežele, ki jih je terjala jugoslovanska država, ki pa so bili po svoji zavesti koroški...« Ne po jeziku nemški! Vzlic temu je koroška socialna demokracija na prvi mah pred delavci opravičevala sklep o oboroženi akciji, s trditvijo za to delavsko javnost pač edino sprejemljivo, da gre za obrambo »proti prodiranju jugoslovanskih čet v nemška področja Koroške« in da gre za obrambo nemškega naroda. V nadaljnjem pa pri tej trditvi ni mogla obstati.

Že dogajanje naslednjega meseca je pokazalo, da je obrambni sklep z dne 5. decembra v resnici instrument za napad čez demarkacijsko črto na Dravi, za ustvaritev nasprotnega izvršenega dejstva, namreč za vojaško razširitev oblasti avstrijske republike do Karavank. Tega prekoračenja Drave dunajska vlada tedaj ni predvidevala in tudi ne koroška socialna demokracija. »Predsednik koroških socialnih demokratov Florian Gröger je antimilitaristično stališče svoje stranke izrecno povezal z odpovedjo večinoma slovenskemu ozemlju Koroške (južno od Drave). Enajstega januarja (1919) je pisal Ottu Bauerju, da je 'na današnji seji deželne vlade zahteval, da je treba opustiti stališče o nedeljivosti dežele in da si je treba prizadevati, da se pogajanja (za premirje in razmejitev z Jugoslovani) pripeljejo k ugodnemu izidu, da bi uboga dežela Koroška končno dobila potrebni mir.'« (H. Haas v navedenem predavanju).

Podobno razpoloženje je tiste dni izrazilo tudi slovensko koroško glasiló Mir, kritično do ravnanja jugoslovanskih vojaških oblasti v Mariboru in na Koroškem: »Obžalujemo vsako nedolžno kri... Meja med nami in Nemci se bo napravila v mirovnih pogojih, sosedje pa si bomo še pozneje ostali... Še nikjer ni črno na belem zapisano, da pridemo še vsi k Jugoslaviji. Vsaj dozdej bi bilo na Koroškem lahko marsikaj izostalo; Nemci so se proti nam zdražili kakor sršeni, katerih se ne moremo ogniti... Zato

hočemo pogajanj in ne klanja, hočemo delo in kruha, siti pa smo vojske in lakote.« (31. januar 1919)

Obe navedeni stališči sta odsev odpovedi sporazuma Lavrič-Hülgerth in nemške ofenzive. To ofenzivo, ki jo je koroška deželna vlada označila kot »boj za mejo naše južne krajine (Südmarkgrenze)«, kot boj »za čast Nemčije in za moč Nemčije«, so na nemški koroški strani sprejeli deloma tudi z odporom. Načrt, da bi vojaško zasedli dolini Zile in Drave, se je izjalovil zaradi stališča vojaškega sveta v Beljaku, piše Siegmund Knaus in navaja dopis tega sveta z dne 2. januarja 1919 koroški deželni vladi: »Izvršilni odbor delavskega sveta in vojaškega sveta v Beljaku nasprotuje vsakemu posegu Jugoslovanov, odklanja pa tudi vsak nastop z naše strani čez demarkacijsko črto, ki je bila svoj čas določena. Protestira proti nameščanju vojaških oddelkov, ki jih je vojaško poveljstvo v Celovcu ukazalo mimo vednosti vsakokratnih sektorskih poveljnikov in ki naj bi imela namen, da podpro nastop z naše strani proti ozemlju, ki so naseljena skoraj izključno s Slovenci.«

S podobnim opozorilom, da gre za napad na ozemlje, ki ni nemško, je odpovedal sodelovanje tudi vojaški svet v Št. Vidu na Glini, zaradi česar je moral biti odpovedan napad na Velikovec 3. januarja 1919. Podoben čut za narodnostno dvojnost Koroške so tiste dni izkazali tudi nemški kmetje, ki niso bili pod vplivom socialne demokracije. M. Wutte se navdušuje nad prostovoljci iz Laboške doline. A ti so 28. decembra 1918 v pismu vojaškemu odboru govorili o sebi le kot o Nemcih v nemškem delu Koroške in o obrambi nemštva Laboške doline do Drave.

Vojaški uspeh nemške ofenzive je bil polovičen; zasedba Podkloštra in Roža do pred Šmarjete (a brez vhoda v karavanški predor pri Področčici); vzhodno od tod so se Jugoslovani uspešno uprli nemškemu prodiranju in obdržali tudi velikovsko mostišče čez Dravo. Poglavitna pridobitev tega boja »za čast in moč Nemčije« je bila politična. Skupno prelita kri je končno nagnila tudi koroške socialdemokrate in krščanske socialce, da sprejmejo nemško-nacionalno tezo o nedeljivosti Koroške.

To odločitev je socialdemokratom olajšalo dejstvo, da so ob vdoru nemško-avstrijskih enot čez Zilo in Dravo po slovenskih vaseh spet vzdignili glave redki, a vplivni veljaki, privajeni pod starim režimom koristim, ki jih je imela v rokah nemško-nacionalna politična večina. Še bolj je bilo za socialdemokrate pomembno, da je slovensko delavstvo tudi pod jugoslovanško upravo večidel ostalo zvesto staremu vodstvu stranke v Celovcu in odklanjalo povezavo s slovensko socialno demokracijo v Ljubljani. Deloma se je celo pridružilo avstrijskim enotam. Posebno očitni so bili izredno veliki odstotki glasov za koroško socialdemokratsko stranko, oddani na državno-zborskih volitvah 16. februarja 1919, ki jih je Avstrija brez vsakršnih pomislekov izvedla tudi na vsem ozemlju južno od Drave, kar ga je držala v rokah. Poleg stare organizacijske povezave je za takšno razpoloženje delavstva takrat že bila pomembna velika politična razlika med socialistično obarvano avstrijsko republiko in pa Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki so jo na Koroškem politično predstavljali predvsem stari slovenski klerikalni nasprotniki socialdemokratskega delavstva. Takrat pričakovana in napovedana agrarna reforma v Jugoslaviji pač ni kaj dosti pomenila koroškemu delavcu.

Sovražnosti so bile sporazumno ustavljene 14. januarja 1919 in kmalu so se začela pogajanja za premirje v Gradcu. Avstrijska delegacija je pogaja-

nja spravila v zagato s tem, da je ponovno ultimativno zahtevala, da se Jugoslovani sami umaknejo iz Velikovca, iz preostalega spodnjega Roža in iz Dravograda. Jugoslovani so za demarkacijo predlagali priznanje črte, na kateri so se boji ustavili, prek te pa 5 km širok pas nevtralnega ozemlja. Navidezna zagata je bila priložnost, da avstrijska delegacija pridobi navzočega ameriškega izvedenca (člana ameriške »študijske komisije« A. C. Coolidgea na Dunaju), da poseže vmes kot nevtralec in da na mestu samem predlaga demarkacijsko črto. Pomembno je vedeti, da se je ta izvedenec S. Miles odločil sprejeti takšno nalogo, za katero sicer ni bil pooblaščen, ker so Avstrijci zagotavljali, »da obstaja na obeh straneh, ne le na naši (avstrijski), resnična volja preprečiti nadaljnje prelivanje krvi in doseči sporazum« (Peter Pirkham). In dejansko je na arbitražo pristala tudi jugoslovanska delegacija, tako da so 22. januarja podpisali protokol o soglasju obeh deželnih vlad. Med njima so hkrati sklenili tudi politični dogovor, da bo Koroška začasno razdeljena v dve upravni ozemlji po demarkacijski črti, ki jo bo določila ameriška komisija. Eno ozemlje bo pod avstrijsko, drugo pod jugoslovansko upravo.

V tem dogovoru je torej avstrijska koroška nemška stran priznala deljivost Koroške. V resnici pa ji je šlo za to, da doseže pristanek slovenske – jugoslovanske strani na arbitražo Američanov, ki jih za kaj takega niso pooblastili zavezniki. To je bil največji diplomatski uspeh Avstrije v koroškem vprašanju.

Ustanovila se je tkim. Milesova komisija, ki je po kratkem ogledu na terenu sprejela 7. februarja z večinskim mnenjem načelo geografske in gospodarske celovitosti »celovške kotline« in se izognila narodnostnemu načelu. Priznala je sicer, da bi bila tudi Drava ustrezna meja, vendar je predlagala demarkacijo kar na Karavankah, v celoti vzdolž južne deželne meje Koroške od italijanske cone pri Trbižu do Štajerske (z izjemo Jezerškega). Manjšinsko mnenje komisije se je izreklo za demarkacijo na Dravi.

Milesova komisija se je odločala predvsem pod sugestijo avstrijske strani. Tega ne dokazujejo toliko njeni geografski argumenti, kolikor dejstvo, da je v kratkih dneh prišla do daljnosežnih teoretično političnih sklepov, ki jih ni bilo mogoče neposredno izvajati iz vtisa na terenu. Sprejela je namreč germanizatorsko trditev, da koroški Slovenci niso pravi Slovenci. Ker je bilo jasno, da narodnostno načelo ne govori v prid meje na Karavankah, so se nemški politiki narodnostnemu načelu izognili s tem, da so vrgli v politični obtok trditev, da stara nemška etnična oznaka za vse Slované in vse Slovence »Windische«, pravzaprav ne pomeni tega, marveč da pomeni tisti pojav na Koroškem (ki pa ga je bilo srečati tudi na Štajerskem in celo na Kranjskem), ki so ga dotlej imenovali Nemcem prijazno ali nemško misleče slovenstvo (deutschfreundliche, deutschgesinnte Slowenen). Bolj ali manj dosledno so hoteli dejansko obstoječim razlikam v političnih usmeritvah Slovencev odvzeti njihov subjektivni, časovno omejeni značaj in jih predstaviti, kot da izvirajo iz objektivnih etničnih dejstev. Samim sebi, predvsem pa ljudem, kateri jih zaradi neznanja slovenskega jezika niso mogli preveriti, so trdili, da je slovenski ljudski jezik na Koroškem samostojen lingvistični pojav, ki pogojuje etnično različnost med Slovenci in Vendi (Windische). Milesova komisija je to umetno spleteno trditev sprejela v svojo argumentacijo, in to prav gotovo ne priča o njeni nepristranosti.

Stališče Milesove komisije je potrdil tudi Coolidge in je bilo nepričako-

van udarec za Jugoslovane, četudi o njem niso bili niti natančno obveščeni. Za Avstrijce, ki so natanko vedeli, kaj vsebuje, je to poročilo bilo zmago-slavje. Predsednik Wilson Milesove akcije sicer ni odobril, vendar je to poročilo postalo temelj za novo ameriško stališče o državni meji na Kara-vankah v imenu geografske in gospodarske celote »Celovške kotline.« To stališče je potem Wilson vztrajno zastopal na mirovni konferenci. Wilson je še oktobra 1918 zahteval od Avstro-Ogrske, naj prizna načelo, da narodi sami, ne on, odločajo o sebi, vendar si je to pravico prilastil sam.

Državno razmejitev na Koroškem so od tega trenutka naprej v resnici reševali na pariški konferenci, dogajanje na domačih tleh, kakor je bilo boleče in krvavo (ofenziva iz obupa, ki jo je tvegala ljubljanska vlada 28. aprila 1919, avstrijska protiofenziva in po 2. maju kazenski pohod čez Dravo do štajerske meje in še čez, ponovna jugoslovanska ofenziva in zavzetje vsega spornega ozemlja 28. maja do 6. junija), vse to na odločitve velikih zmagovalcev v Parizu, ki so pripeljale do koroškega plebiscita 10. oktobra 1920, ni več bistveno vplivalo.

V juniju 1919 so se odločili priznati Avstriji pravico do vojaške zasedbe (medtem določene) plebiscitne cone B, Jugoslaviji pa cone A.

Kdor danes preučuje delo pariške mirovne konference o problemih malih narodov in držav, mora ugotoviti, da je to delo temeljilo na never-jetno zastarelem, kar fevdalnem pojmovanju pravice velikih metropol do suverena odločanja po lastnem interesu o problemih malih narodov in držav. Tolikanj propagirana načela demokratičnih mednarodnih odnosov so obveljala le takrat, kadar so se ujemala z državnim interesom velikih držav. Zlasti velja to za načelo pravice narodov do samoodločbe in iz njega izpeljanega kriterija razmejitve po etničnih, jezikovnih mejah. V primeru nemške Avstrije so velike države v težnji, da se zavarujejo pred nemškim povračilom, preklicale njeno pravico do samoodločbe. Še 12. marca 1919 je medtem izvoljena avstrijska ustavodajna državna skupščina ponovila sklep o priključitvi Avstrije k Nemčiji. Tri dni pozneje so v Parizu sklenili, da mora avstrijsko nemška državna meja obstati. Kmalu nato so sprejeli sklep o prepovedi »Anschlussa« kot temeljno določilo mirovne ureditve. Načelo etnične razmejitve za Avstrijo ni obveljalo nasproti Češkoslovaški, kateri so bile tu priznane zgodovinske meje, in tudi ne nasproti Italiji, kateri je bila prepuščena Južna Tirolska kot nagrada za vstop v vojno po londonskem paktu iz leta 1915. Priznано pa je bilo narodnostno načelo Avstriji za razmejitev s politično negotovo Madžarsko, kjer je že enkrat zmagala sov-jetska revolucija (zahodna Ogrska, tedaj novo imenovani Burgenland – Gradiščansko). »Glede Jugoslavije so zavezniške in pridružene sile sledile po možnosti priznanim jezikovnim mejam«, so uradno izjavili v Parizu 2. septembra 1919, vedoč, da so na Koroškem to pravilo spet zavestno prekr-šili, tokrat v korist Avstrije.

Glede naroda Slovencev so v Parizu imeli še manj pomislekov kot glede nemških Avstrijcev. Jasno je bilo vnaprej, da je treba tudi na tem sektorju izpolniti obljube Italiji iz leta 1915. V bistvu je obveljalo stališče o samoumevni deljivosti slovenskega naroda, ki sta ga ameriška in italijan-ska delegacija odkrito izrekli 26. avgusta 1919: Slovenski narod, tako sta argumentirali, živi v zelo različnih zemljepisnih področjih (Posočje, Posavje, Podravje), tako da nasprotujejo njegovi enotnosti zelo dobri zemljepisni in gospodarski razlogi!

Italija je zahtevala od Slovencev in Hrvatov tisti funt mesa, ki ji je bil

leta 1915 obljubljen od antante na račun Avstro-Ogrske, z nejevoljo je gledala na novo jugoslovansko državo in storila vse, da jo oslabi. Tako tudi glede jugoslovansko – avstrijske meje. Tukaj je še posebej skrbela za to, da si zagotovi neposredno železniško zvezo z Dunajem mimo Jugoslavije in pa odprto pot za morebitno vojaško prodiranje po Dravski dolini do Maribora in v Podonavje, spet mimo Jugoslavije. Zato je postala »zaščitnica« Avstrije in vseskozi zagovornica meje na Karavankah (vzhodno od »jeseniškega trikotnika«). Prvotna stališča angleških in ameriških ekspertov so se usmerjala k Dravi kot meji. Francozi so se na tem sektorju postavili na stališče jugoslovanskih zahtev. Ta podoba pa se je močno spremenila, ko je prišlo do uradnih obravnave konferenca.

Prvotni jugoslovanski zahtevek na konferenci (18. februarja 1919) je predvidel, da postane celotno slovensko ozemlje, kakršno je obstajalo na Koroškem še sredi 19. stoletja, neposredno del Jugoslavije. Ta zahtevek je pri Celovcu presegal »živo etnično mejo«, izhajajoč od stališča, da germanizacija, dosežena v zadnjem polstoletju, ni moralno upravičena in da je bila izvršena ob »zlorabi javne oblasti«.

Že na začetku obravnave jugoslovanskega zahtevka 2. marca 1919 se je stališču delegacije ZDA (in Italije) za mejo na Karavankah pridružila angleška delegacija, francoska pa je to storila le malo pozneje, 11. marca. Britanska in francoska delegacija sta svoj pristanek na ameriško stališče za mejo na Karavankah povezali z načelnim vprašanjem, ali je pametno pustiti slovensko prebivalstvo severno od Karavank pri Avstriji in sta predlagali konzultacijo prebivalstva. Predlogu o konzultaciji so se do 6. aprila pridružili tudi Američani in končno Italijani. V skupnem predlogu za pogodbo so bile severne meje »Celovške kotline« postavljene tako, da je bilo izključeno, da bi Jugoslavija mogla dobiti na tem ozemlju večino. Pri tem je ostalo do sredine maja.

Preseneča ta naglo nastala načelna soglasnost za mejo na Karavankah, ob tem, da so se predstavniki velikih držav jasno zavedali, da to ni etnična meja, in ob tem, da je to bilo v nasprotju z njihovimi lastnimi prvotnimi zamislimi (razen Italije). Sklep o konzultaciji prebivalstva v »Celovski kotlini« je služil ozaljšanju namere, da zagotovijo Avstriji mejo na Karavankah. O posameznih razlogih je mogoče ugibati. Gotovo pa je, da je šlo za neko skladnost interesov velikih zaveznikov in ne za njihove ozire do čustev in dejanj Avstrijcev. H. Schuster opozarja, da so celo Francozi, ko so sprva podpirali jugoslovansko zahtevo, že kazali pomisleke pred sklepi, ki bi preveč oslabil Avstrijo. To bi moglo le še povečati njeno željo po združitvi z Nemčijo. Vse za oslabitev in osamitev Nemčije, vse za to, da se prepreči možnost nemškega povračila!

Na tem mestu ni mogoče slediti vsemu zapletenemu dogajanju na mirovni konferenci, ki je pripeljalo do določil o plebiscitu na Koroškem, kakršna so zapisana v St. Germainski pogodbi. Koristno za razumevanje stališč Jugoslavije in Avstrije in za presojo plebiscita pa je ugotoviti nekaj momentov.

Jugoslovanska delegacija je resda skušala pridobiti slovenski del Koroške brez pogojev, a ni bila načelno nasprotna plebiscitu. Predlagala je plebiscit na ozemljih, ki jih je zasedala Italija, a tudi za razdelitev Banata. Brez uspeha. To zavrnitev je potem izrecno povezovala s svojim zavračanjem plebiscita na Koroškem.

Že 12. maja pa je jugoslovanska delegacija dejansko sprejela načelo

plebiscita na Koroškem in izdelala svoj neuradni predlog, kako bi ga izpeljali. Naslonila se je na vzorec, predviden za Saar (plebiscit 6 let po sklepu mirovne pogodbe, plebiscitno ozemlje je dotlej pod upravo medzavezniške komisije, po plebiscitu naj se ozemlje razdeli na podlagi rezultatov po občinah). Ta zamisel se ni uveljavila, četudi se je pozneje izkazalo, da tudi avstrijska stran predlaga plebiscit po občinah. Z načelom razdelitve po občinah (zdaj že za cono A) je jugoslovanski delegat še 4. junija poskusil doseči kompromis.

V drugi polovici maja skuša jugoslovanska delegacija rešiti vprašanje s tem, a se odreče Ziljski dolini in Celovcu in da zmanjša svoj teritorialni zahtevek na tako imenovano »zeleno črto«, to je na ozemlje, ki je pozneje sestavljalo glasovalno cono A. Nekaj časa kaže, da bo to sprejeto pri Francozih in Angležih, deloma celo pri Italijanih, obstaja tudi omahovanje v ameriški delegaciji. Preseka ga šele Wilson osebno. Toda »zeleno črta« je bila v nadaljnjih razpravljanih vendarle priznana kot »živa etnična meja«, to je severna meja nedvomno večinsko slovenskega ozemlja in kot takšna je bila uveljavljena za razmejitev med plebiscitno cono A in B. To dejstvo tudi ni brez pomena za poznejša in sodobna vprašanja teritorialnega obsega manjšinske zaščite na Koroškem.

Načelo, da v vsaki plebiscitni coni odloča celoten blok glasov in ne rezultati po občinah ali drugih manjših delih, so tako Jugoslaviji kot Avstriji vsilile velike države. S tem je plebiscit dobil naravo instrumenta za globalno odstranitev nekega med dvema državama spornega vprašanja in je izgubil možnost, da bi vendarle rabil kot instrument v reševanju narodnostnega problema po odločitvi prizadetega prebivalstva vsake občine neposredno o sebi.

Po določitvi mirovne pogodbe je 10. oktobra 1920 plebiscit potekal v pretežno slovenskem delu plebiscitnega ozemlja, v tkim. coni A. To ozemlje je leta 1910 imelo po uradnem štetju 73.488 prebivalcev. Od teh je kot svoj občevalni jezik navedlo slovenski 50.837 ali 69,18%, nemški pa 22.651 ali 30,82%. Zemljepisna razporeditev obeh jezikov kaže, da je bil slovenski jezik kot večinski sklenjeno razprostranjen po vsej coni A, saj je bil to jezik podeželskega, kmečkega in delavskega prebivalstva. Nemški jezik je bil zbran v posameznih jezikovnih otokih mestne narave. Plebiscitno področje A se je delilo v štiri glasovalne okraje in vsi so po štetju l. 1910 imeli močne večine slovenskega občevalnega jezika: okraj Rožek 81,66%, okraj Borovlje 59,62%, okraj Pliberk 85,05% in okraj Velikovec 69,18% slovenskega jezika. Pri glasovanju pa se je pokazala drugačna podoba: v celotni coni A je za Jugoslavijo glasovalo 15.279 ali 40,96% glasovalcev, za Avstrijo pa 22.025 ali 59,04% glasovalcev. Po glasovalnih okrajih je Jugoslavija dobila večino v dveh (Rožek 53,93% in Pliberk – 51,03%), Avstrija pa tudi v dveh (Borovlje – 56,34% in Velikovec – 77,27%). Največja koncentracija glasov za Avstrijo je bila severno od Drave, medtem ko je ozemlje južno od Drave po večini glasovalo za Jugoslavijo. Ozemlje cone A je s tem po določitvi državne pogodbe v celoti pripadlo Avstriji in do glasovanja v drugem, severnem delu plebiscitnega ozemlja, ki je obsegalo mesto Celovec z njegovo najožjo okolico (cona B), ni več prišlo in sta obe coni ostali del avstrijskega državnega ozemlja.

Ali je takšen rezultat plebiscita presenečal? Gledano z očmi zgodovinarjev ne. Saj plebiscit ni bil v zgodovini osamljen dogodek. Njegov rezultat so res oblikovali mnogi v tistem času aktualni dejavniki, v bistvu pa je

vendarle neločljivo povezan s poprejšnjimi družbenimi in političnimi procesi na Koroškem, ki so koreninili še tam v sredini 19. stoletja. Če je jugoslovanski delegat na pariški mirovni konferenci 4. junija 1919 tako nujno opozarjal na načrtno germanizacijo na Koroškem, ki je potekala v okviru vsenemškega načrta v smeri proti Jadranu in ki je dosegla, kot se je izrazil, da so tudi med Slovenci ljudje, ki bolj cenijo Avstrijo od Jugoslavije, je tako pač izražal bojazen, da bi se plebiscit mogel končati neugodno za Jugoslavijo. V istem smislu je o izidu koroškega plebiscita pisal še 2. oktobra 1920 prof. dr. Jovan Cvijić, prvi jugoslovanski zastopnik pri interalirani plebiscitni komisiji, znani srbski geograf in poznavalec nacionalne problematike. Cvijić je pri tem vendarle mogel upoštevati tudi vpliv, ki ga je utegnila jugoslovanska uprava imeti v coni A v letu dni svojega obstoja. Jugoslovanska stran je na zanj ugoden izid mogla sicer upati in tak optimizem je imel tudi osrednjo vlogo v njeni plebiscitni agitaciji, ni pa mogla biti in tudi v resnici ni bila glede takšnega izida gotova. Plebiscit je bil zanj veliko tveganje, ki se ni izpolnilo. Priznati pa je treba, da je s tem tveganjem lojalno izpolnila določila državne pogodbe.

Avstrijska stran je v svoji argumentaciji na mirovni konferenci seveda ves čas zagotavljala, da je prebivalstvo celotnega spornega ozemlja večinoma za Avstrijo. In tudi ona je to stališče spremenila v uradni optimizem. Ko se je plebiscit že močno približal, je dunajski državni urad (Staatsamt) dne 25. junija 1920 s svojim odlokom (No. 2502/4) celo obvestil avstrijska diplomatska predstavništva, da je »izid glasovanja v coni I (A) zagotovljen v našo korist, če ne bo kakenga vplivanja na izpeljavo plebiscita«. Pa vendar je bil rezultat plebiscita precej tesen, glasovanje južno od Drave in celo v nekaj občinah severno od Drave je avstrijske napovedi zanikalo. Plebiscit je bil boj, katerega izid nobena stran ni mogla zanesljivo napovedati.

Daleč od tega, da bi to bil kak viteški dvoboj dveh nasprotnikov enake vrste in enakega položaja, pač pa je to bilo institucionalizirano merjenje sil dveh teženj v zgodovinskem procesu na tem ozemlju. Na eni strani prizadevanje za ohranitev zgodovinske posesti vladajoče nemške strukture, na drugi prizadevanje za družbeno in politično osamosvojitve Slovencev na etnični podlagi. Po določilih mirovne pogodbe pa sta obe strani v tem spopadu nastopali legitimno in moralno enakovredno.

Tisti, ki so na slovenski strani morali upati in verjeti, da bo plebiscit vendarle izrazil slovenski narodni značaj prebivalstva tega ozemlja, so bili pod vtisom uspešnega deklaracijskega jugoslovanskega gibanja, računali so na spodbuden učinek razpada monarhije, ki je pokopal stoletne avtoritete, računali so na privlačnost samostojne narodne države in verjeli, da bosta jugoslovanska zasedba in uprava v ljudeh utrdili samozavest in narodni čut. Avstrijska stran je dejstvo, da je bilo plebiscitno ozemlje cone A pod jugoslovansko upravo, prikazovala kot favoriziranje Jugoslavije, pozneje pa kot dokaz za absolutno nedvomljivost rezultata, ki ga je Avstrija dosegla. Nedvomno je dejstvo, da sta tukaj obstajali jugoslovanska uprava in zasedba, imelo določen vpliv in je tudi olajševalo jugoslovansko agitacijo, vendar je treba to dejstvo šteti med kratkotrajne, aktualne faktorje plebiscitnega odločanja, saj prav zaradi svojega kratkega trajanja niso mogli izravnati stoletne zgodovinske prednosti avstrijske strani. V svojem prvem osnutku z dne 12. maja 1919 je jugoslovanska stran predlagala plebiscit po šestih letih. V Posaarju, na zgled katerega se je opirala, je mirovna konferenca potem določila plebiscit šele po 15 letih! Res pa je, da ni samo veliko

prekratek čas trajanja zelo omejil učinek jugoslovanske uprave, omejevale so ga tudi njene slabosti. Premalo se je naslanjala na demokratični sistem voljenih predstavništva in preveč jo je vodil duh varuštva nad ljudstvom. Omejevala ali izključila je politično dejavnost delavskih strank in s tem še bolj zmanjšala svoj politični vpliv na prebivalstvo, hkrati pa sebi otežkočila sposobnost, da stvarno ocenjuje dejansko politično usmeritev ljudi. Jugoslovanska uprava je ob vsej narodnoosvobodilni patetiki odsevala dejstvo, da so v ostrem družbenem konfliktu na Slovenskem prevladovalе konservativne sile in da je bila v okviru Jugoslavije državna ureditev še popolnoma negotova.

Poglavitno, na kar je računal nemško nacionalni tabor na Koroškem v svojem boju za ohranitev posesti, so bili politični dosežki preteklih desetletij. Predvsem je šlo za stari vpliv na liberalne elemente med Slovenci, tako na že skoraj ponemčene v mestih in trgih kot še posebno tudi na politično vplivne vaške veljake, zajete z že od nekdaj zanje prirejeno agitacijo koroškega Bauernbunda v slovenskem jeziku. Nemškemu taboru je samozavest utrdilo predvsem dejstvo, da se je na njegovo stran tako dokončno postavila tudi koroška socialdemokracija, ki je dotlej s svojim navideznim »internacionalizmom« odtegovala slovensko delavstvo in vaški proletariat izpod vpliva in manipulacij nemškega nacionalizma. Volitve 16. februarja 1919 v avstrijsko ustavodajno skupščino, izvedene na velikem delu ozemlja poznejše plebiscitne cone A, so pokazale močno naraščanje vpliva socialdemokratske stranke v primerjavi z leti pred vojno. Vendar se je nemško avstrijsko politično vodstvo dobro zavedalo, da mu vzlic tem ugodnim razmeram zmaga ne more pasti sama v naročje, zato se je z vso močjo sistematično – lahko bi rekli celo znanstveno – lotila plebiscitne agitacije.

Mirovna pogodba o pravici do agitacije, to je do vplivanja na glasovalce, ni povedala ničesar in ta pravica se je zdela obema stranema samoposebi umevna. Gotovo je, da se je v plebiscitno odločanje tako vnesla narava strankarsko političnega boja, ki operira z najbolj sugestivnimi argumenti, čeprav so po svoji naravi dostikrat kratkotrajni. Vprašanje je, ali ni ravno izkušnja s koroškim plebiscitom narekovala antantnim diplomatom, da so pozneje pri določanju pogojev plebiscita glede avstrijsko madžarske meje na področju Šopronja (Ödenburg) agitiranje med glasovalci kar prepovedali, in sicer z argumentom, da mora pri tako pomembni in usodni odločitvi spregovoriti srce in ne razum! (»Pri tem glasovanju naj govori srce in ne razum. Običajna sredstva volilne propagande... bi tukaj ne bila umestna... Demagoge izključevati od boja... vsakogar spodbijati, da glasuje kar najbolj resno in po svoji vesti...« – Manifest komisije zavezniških generalov z dne 10. decembra 1921.) Dejstvo je, da je ideja o plebiscitu med večinoma slovenskimi ljudmi na Koroškem naravnost računala na razkol src!

Glavni problem avstrijske propagande je bil, kako pridobiti zadosti glasovalcev slovenske narodnosti za glasovanje za Avstrijo, saj je bilo število glasovalcev z nemškim občevelnim jezikom za zmago veliko premajhno. Nemško avstrijska propaganda, zlasti tista meščanskega izvora, se je oprla na staro povzdigovanje nemštva, na podcenjevanje ter nevrednost slovenstva za samostojno kulturno in politično življenje. Poudarjala je prednosti velikega nemškega prostora in s pridom izkoristila duhovne ponemčevalne učinke koroškega šolstva v preteklosti, učinke delovanja nemških političnih strank in društev. V tej smeri je bila nemška izkušnja bogata, zaloga argumentov dobro znana in tako rekoč neizčrpna. Aktivirani so bili

tudi vsi vzvodi osebne medsebojne povezanosti in odvisnosti slovenskega življa od nemškega. Poudarjeni so bili gospodarski razlogi, predvsem to, da je Jugoslavija agrarna dežela, ki bo v njej slovenski koroški kmetovalec trpel zaradi konkurence cenjenih kmetijskih pridelkov z drugih jugoslovenskih področij, vrhu tega pa bo ločen od svojih najbližjih naravnih gospodarskih središč, od Celovca in Beljaka. Bil pa je tu še drug sklop agitacijskih razlogov, bolje rečeno, obljub slovenskim glasovalcem. To so bile obljube in zagotovila, da se slovenski ljudje z glasovanjem za Avstrijo ne odrečejo svoji slovenski narodnosti, da bo avstrijska republika enako skrbela za slovensko narodnost na Koroškem kot za nemško, da bo skrbela za njen kulturen in gospodarski napredek, da bo imel slovenski jezik tudi v republiki Avstriji po šolah, na sodiščih, v uradih in javnosti enako mesto, kot ga je imel v času pred plebiscitom. O teh obljubah priča ne le cela vrsta nemško avstrijskih propagandnih brošur in letakov. Med njimi je pač najznačilnejši letak z naslovom »Slovenci smo!«. Pomeni živo zavračanje vsakršne vindišarske teorije in prav posebno izrazito propagando za Avstrijo z narodnostnimi obljubami za Slovence. Predvsem pa priča o teh obljubah slovesna izjava koroškega deželnega zbora, soglasno sprejeta 28. septembra 1920 z glasovi vseh strank, torej tudi nemško nacionalnih. To je sklep, da hoče Koroška in Avstrija slovenskim rojakom zavarovati danes in za vse čase njihov jezikovni narodni značaj in enako skrbeti za njihov duhovni in gospodarski razcvet kot pri nemških prebivalcih dežele. Avstrijsko zgodovinarje je pozneje o učinku teh obljub nerado govorilo. Vinzenz Schumy je menda edini, ki je pošteno povedal, da je obljuba deželnega zbora »imela na odločitev slovenskih glasovalcev vpliv, ki ga ni podcenjevati«. (Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, 316) Zaradi takšnih obljub je nemško avstrijska propaganda mogla zatrjevati, da pri plebiscitu ne gre za narodnostno odločanje, da ne gre za narodno vprašanje, ampak le za vprašanje o pripadnosti tej ali oni državi. Posebno prepričljivost so tem obljubam dajala zagotovila socialdemokratske stranke, ki je po vsem videzu tudi imela moč, da zagotovi njihovo izpolnitev.

Dovolj znano je že, da je imela še prav poseben pomen specifično socialdemokratska argumentacija. Koroški socialdemokrati niso na noben način oporekali nacionalistični agitaciji nemških strank, pač pa so ji dodajali svoje lastne argumente, ki so poudarjali ljudskost, demokracijo in socialni boj. V številnih odtenkih so zagotavljali, da se bo delavstvo ob plebiscitu z redkimi izjemami odločilo za republiko Avstrijo, da se bo prebivalstvo odločalo predvsem po gospodarskih razlogih in po razlogih svobodne misli in le malokdaj po narodni misli. Na vse mogoče načine so se trudili dopovedati slovenskim delavcem, da je glasovanje za Avstrijo njihova razredna dolžnost. Poglavitni argument je bilo poudarjanje posebne vrednosti demokratske republike Avstrije, ki da je ljudskega značaja, ki da ima med vsemi državami najboljšo socialno zakonodajo, ki je odpravila vojaško obveznost in ki hoče z razmejitvijo na Karavankah preprečiti, da bi koroško prebivalstvo bilo potegnjeno v vojno, ki se pripravlja med Jugoslavijo in Italijo. Svarili so pred jugoslovansko monarhijo, kjer vladajo militarizem in generali, kjer se za delavca ne brigajo dovolj in kjer že jutri grozi nova vojna z Italijo, prav gotovo pa služenje vojaškega roka v Makedoniji ali pa boji z Albanci.

To so bili močni argumenti. Učinkovitost pa jim je zagotavljala predvsem stara navezanost koroškega slovenskega delavstva na socialdemokrat-

sko vodstvo v Celovcu, izvirajoča iz strankarske strukture v monarhiji, zaradi katere je to delavstvo večidel odklanjalo povezovanje s socialdemokratsko centralo v Ljubljani. Koroška socialna demokracija je imela tudi učinkovite agitatorje slovenskega rodu in delavsko revolucionarnega videza, kot sta bila nekdanji upornik iz Boke Kotorske Simon Gaggl in popularni »rdeči« Anton Falle. Gaggl je pred razočaranjem nad republiko obvarovala zgodnja smrt (1929). Takrat mu je koroški socialdemokratski list zapisal v spomin: »Bil je ogorčen nasprotnik jugoslovanske monarhije in navdušen privrženec takrat še zelo mlade avstrijske republike in veliko je pripomogel k osvojitvi cone A za Avstrijo.« – Antona Falleja so nemški nacionalisti leta 1925, ko je zahteval enakopravnost slovenske manjšine na Koroškem, na silo potegnili z odra, ga ozmerjali s čušem in nato v državnem zboru obtožili veleizdajstva; Falle je umrl v Dachau 15. januarja 1945.

Poleg javne propagande je avstrijska stran razvila široko razpredeno mrežo zaupnikov napol tajne organizacije Kärntner Heimatdienst. Naslonila se je na stare strankarske, društvene in osebne kanale nemško nacionalnega delovanja, največjo moč pa jim je dala množica zaupnikov socialdemokratske stranke. V zadnjem času pred plebiscitom je po nekaterih podatkih prišel že po en zaupnik na deset glasovalnih upravičencev. Navidežno slabši izhodiščni položaj avstrijske strani je bil tako v resnici boljši. Vrh tega se njena propaganda ni preveč zanašala na obče javno nastopanje z množičnimi občili, temveč se je usmerila predvsem k nagovarjanju posameznih volilnih upravičencev. Z organizacijo Kärntner Heimatdienst je nastala nova trajna struktura političnega pritiska na Slovence v deželi, ki je prav zaradi svojega pollegalnega in polprikritega načina delovanja odločilno oblikovala politiko do slovenske manjšine brez kontrole javnosti tudi v poznejših dobah, prav do današnjega dne.

Zelo majhen vpliv je imelo skupno stališče avstrijskih in jugoslovanskih revolucionarjev (komunistov), da je plebiscit prireditel antantnih imperialistov v korist utrditve oblasti nacionalnih buržoazij v obeh državah in da se naj razredno zavedno delavstvo, ki hoče meje odstraniti, glasovanja ne udeleži.

Jugoslavija je z izpolnjevanjem določil St. Germainске pogodbe plebiscit omogočila. Tako je odpadla bojazen Avstrijcev, da glasovanja v coni A ne bo dopustila (M. Wutte, 314). Po začetnem pretresu, ki ga je povzročila avstrijska zmaga, je Jugoslavija plebiscit priznala. Pri tem je ostalo tudi še potem, ko je brez uspeha poskusila uveljaviti delitev plebiscitnega ozemlja po večinah v posameznih občinah. V slovenskem političnem pa tudi zgodovinskem pisanju se je vedno znova postavljalo vprašanje, ali niso rezultati plebiscita posledica njegove nekorektnosti pri izvajanju in v resnici potvorba. Dokazati ali zavrniti tako možnost, to je bilo odvisno predvsem od dostopnosti arhivov avstrijske strani, ki pa so za raziskovanje ostali zaprti, vse do danes. Številni so očitki na račun raznih modalitet plebiscita in njegove izvedbe. Toda poglobitno je vprašanje, ali se niso dogajale nekorektnosti in protizakonnosti pri sestavljanju imenikov glasovalnih upravičencev. To vprašanje, ki ima danes le še zgodovinski značaj, je še odprto. Jugoslovansko zgodovinopisje je po lastnih virih prišlo do sklepa, da nekontrolirani vpisi v glasovalne sezname niso mogli spremeniti globalnega izida, mogli pa so okrepiti avstrijsko večino za nekaj odstotkov. Kakorkoli že, avstrijski strani je bila stvar že takrat jasna in najbrž ni naključje, da se je avstrijska kritika, potem ko je Avstrija leto pozneje izgubila šopronjski

plebiscit na meji z Madžarsko, koncentrirala predvsem na očitek, da seznam glasovalcev niso bili korektno sestavljeni.

Kdor primerja relativne številke plebiscitnega glasovanja s številkami o občevalnem jeziku prebivalstva (1910), vidi, da je večina slovenskih glasovalcev dala glas za Jugoslavijo (59,20%). Res pa je tudi zelo velik del slovenskih ljudi glasoval za Avstrijo (40,80%). Zatržno moramo domnevati, da so vsi glasovalci nemškega jezika oddali glasovnico za Avstrijo, morda s posameznimi izjemami. V dveh občinah nastopijo taki glasovalci sicer v znatnejšem številu (Borovlje 17%, Pliberk 13%), a tu gre najbrž dejansko tudi za Slovence. Za izid celotnega plebiscitnega glasovanja je bilo odločilno, da se je okrog 10.500 oseb slovenskega jezika odločilo za Avstrijo. Za to državo so glasovali iz drugih razlogov, ne iz narodnostnega, glede na dejstvo, da jim je narodni obstoj v dvojezični Koroški avstrijska stran tako vroče zagotavljala.

Kateri so bili ti »drugi razlogi«? Dobro so vidni že iz navedenih argumentov avstrijske agitacije, a odločilen je bil vendarle učinek zgodovinskih, že ustaljenih političnih usmeritev, učinek strukturalne povezanosti s posameznimi političnimi strankami. Če upoštevamo, da je dobrih 92% prebivalstva plebiscitne cone pripadalo kmečkemu in delavskemu elementu, potem je očitno, da so največji vpliv imele stranke s socialno bazo v tem življu. (Slovenska stranka, socialdemokratska stranka, nemško liberalni Bauernbund). Stranke meščanskega življa so imele vpliv le na tenko socialno vrhno plast (nemški nacionalci). Primerjava z relativnimi številkami prvih poplebiscitnih parlamentarnih volitev, ki so bile na tem ozemlju posebej izvedene že 19. junija 1921, nam pomaga z zadostno verjetnostjo ugotoviti vpliv posameznih strank oziroma videti, kakšna je bila strankarsko politična usmerjenost glasovalcev, ki so nastopali pri plebiscitu. Po tej poti, ki jo je nakazal že 1930. leta A. Falle (v zborniku *Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten*, ur. H. Lagger, Klagenfurt 1930) lahko celo pridemo do verjetnih relativnih števil.

Med vsemi oddanimi veljavnimi glasovi 10. oktobra 1920 je bilo privržencev posameznih strank:

- velikonemške – 6,24%,
- Bauernbunda – 18,15% (5,79 nemških in 12,36 slovenskih po jeziku),
- nemške krščansko socialne – 1,74%,
- nemške socialdemokratske – 33,91% (17,05 nemških in 15,86 slovenskih po jeziku),
- slovenske stranke – 32,03% in
- slovenske socialdemokratske stranke – 8,91%.

Privrženci prvih treh so dali tistih 59% glasov za Avstrijo, obeh zadnjih pa glasove za Jugoslavijo – blizu 41%. Drugače povedano: med vsakimi 59 glasovi za Avstrijo je bilo šest velikonemških, 18 bauernbundovskih, dva krščanskosocialna in 33 socialdemokratskih; med vsakimi 41 glasovi za Jugoslavijo pa je bilo katoliško slovenskih 32 in socialistično slovenskih 9. In še: med vsakih 28 Slovencev, ki so glasovali za Avstrijo, je bilo 12 liberalnih kmetov in 16 socialdemokratskih delavcev.

Seveda so te številke pridobljene po analogiji in so torej uporabne samo kot verjetna usmeritev. Vendar so dovolj utemeljene in razločne, da pokažejo odločilno vlogo koroške socialdemokracije za plebiscitni izid. Bila je večja kot zgolj vloga nekakšnega jezička na tehtnici. V odločilnem zgodo-

vinskem trenutku se je stranka koroškega delavstva, do vojne po lastnih izjavah mednarodna, odločno postavila na stran nemških strank za republiko. Brez takšne njene aktivne vloge bi ne bilo nemške zmage. Lovro Kuhar (Prežihov Voranc) se je tega pomena socialdemokratske aktivnosti dobro zavedal in je zato tudi s slovenskega narodnega stališča – ne le z razrednega – v času pred plebiscitom priporočal koroškemu delavstvu, naj se plebiscitnega boja in glasovanja ne udeležuje (»Rdeči prapor«).

Glasovanje večine slovenskega delavskega življa in velikega števila slovenskih kmetov (zlasti severno od Drave) za Avstrijo je dajalo plebiscitni večini dovolj ljudski značaj, da je to zabrisalo globlje zgodovinske vzroke takšne državopolitične odločitve.

Plebiscit je izzval skrajno politično mobilizacijo duhov pri vsem prebivalstvu in s tem tudi skrajno politično in čustveno polarizacijo med tem prebivalstvom. Ta razcep v čustvih je ostal trajen, kajti nič se v naslednjega pol stoletja in še dlje ni zgodilo, da bi se zmaga mogla spremeniti v spravo. Po obnovitvi avstrijske republike v letu 1945 se je navidez spočela politika brezpogojnega priznavanja življenjske upravičenosti slovenskega življa na Koroškem. A že po nekaj medlih poskusih se je morala umakniti obnovljenemu germanizacijskemu načelu permanentnega plebiscita, ne sicer o državni pripadnosti, marveč o vztrajanju pri slovenski narodni identiteti. Tradicija plebiscita iz leta 1920 še služi germanizacijskemu načelu.

Koroški plebiscit 10. oktobra 1920 ni bil ne začetek ne konec problema, zaradi katerega je nastal. Zato je za ljudi obeh narodov v tej avstrijski deželi, za ljudi v obeh sosednjih državah, tradicija in izkušnja tega plebiscita zelo pomembna. Ta za nobeno stran ni črno-bela, za obe je strukturirana. Stvar postane očitna, če se vprašamo: Ali se more sodobni Avstrijec identificirati z nazorom M. Wutteja, da je poglobitveni pomen bojev v letih 1918–1920 to, da so z njimi Korošci »ohranili nemški značaj svoje tisočletne obmejne dežele, vse do časa, ko so njene meje postale tudi meje velikonemške države našega vodje Adolfa Hitlerja«, vse do časa, torej, »ko se je Koroška po ponovni vključitvi Mežiške doline spet združila v celoti in ko se je razširila na Gorenjsko in ko je bila s tem dejanjem našega vodje za vedno osvobojena grozeče jugoslovanske nevarnosti in ko je sad koroškega boja za svobodo zavarovan za vse prihodnje čase«!?

To vprašanje žal ni bilo in ni zgolj retorično, pač pa bistven skupni element v strukturi tradicije plebiscita za obe strani. Dokler ta element ne bo docela jasno in dosledno uveljavljen v današnjem odnosu do koroških bojev in plebiscita, ne bo mogoče iz njihove zgodovine izbrati tistih drugih elementov, ki so v pozitivnem smislu pomembni za današnji čas.

Po drugi strani je v slovenski zgodovinski zavesti vsaj že od Požganice Prežihovega Voranca naprej prevladalo prepričanje, da so bili slovenski glasovi za Avstrijo 10. oktobra 1920 po velikanski večini glasovi ljudi, ki so zaupali novi avstrijski republiki, ki v njej niso gledali »borne Avstrije, ustvarjene v St. Germainu kot država-pohabljenka«, kakor M. Wutte. Večidel torej glasovi ljudi, ki so takrat v Avstriji videli deželo demokracije in svobode, posebno še tudi deželo svobode za delavca. Takšna dežela bo prav zaradi svojega značaja uveljavila nov, prijaznejši odnos tudi do slovenskega ljudstva na Koroškem. V slovenski zgodovinski zavesti je prevladalo prepričanje, da ti glasovi niso bili ne izsiljeni ne kupljeni niti potvorjeni in še posebej, da to niso bili glasovi proti svojemu narodu, marveč da so po svoje

izrazili prepričanje teh ljudi o nujnosti sožitja, ne ločitve, a tudi ne zatiranja narodov.

Ali je še mogoče, da bi bilo to zaupanje končno vendarle upravičeno? To se mora spraševati danes že tretji rod, a vprašanje ni še nič manj pereče. Nasprotno. Toda samo na tej ravni, ko bi bilo zaupanje v novo in prenovljeno Avstrijo končno upravičeno, obstaja stvarna možnost za pozitiven odnos do plebiscita pri obeh v njem udeleženi narodih.

Bibliografija v spisu omenjenih del: Karl Renner, *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*, Leipzig-Wien 1902); Heinrich Rauchberg, *Österreichische Bürgerkunde*, Wien 1912; Von einem Südslawen (Gregor Žerjav), *Die nationale Abgrenzung im Süden. Ein Beitrag zur Realisierung der Selbstbestimmung der Völker Österreich-Ungarns*, Zagreb 1917; *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, ur. Josip Mal, Ljubljana 1928 (prispevek Janka Brejca); Fran Zwitter, *Koroško vprašanje*, Ljubljana 1937; (Siegmund Knaus), *Freiheitskämpfe in Deutschösterreich*, I.-II. del, Berlin 1941-1942; Martin Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*, Weimar 1943; Bogo Grafenauer, *Czörnigova etnografska statistika in njena metoda*, *Razprave SAZU*, razred za zgodovinske in družbene vede 1, Ljubljana 1950; Vinzenz Schumy, *Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit*, Wien 1950; Albert Peter-Pirkham, *Meine Außenpolitische Tätigkeit im Kampf um Kärnten, Carinthia I*, 1950, Klagenfurt 1960; H. Schuster, *Die Friedensverhandlungen von St. Germain und das österreichische Parlament*, disertacija, Universität Wien, 1965; *Koroški plebiscit*, razprave in članki, ur. J. Pleterski, L. Ude, T. Zorn, Ljubljana 1970 (Prispevki Frana Zwittera, Janka Pleterskega, Boga Grafenauerja, Lojzeta Udeta, Ivana Tomšiča, Toneta Zorna). – Posebej je treba omeniti vsaj še: *Kärntens Volksabstimmung 1920*, *Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposions Klagenfurt 1980*, ur. Helmut Rumpler, Klagenfurt 1981 (kritični pregled zadevne zgodovinskega sta prispevala Alfred Ogris in Bogo Grafenauer).

Ostrice 6

Dušan *Aktualne*
Ludvik Volk spokornik – v samostan,
za ovčarja je izbran,
a nravi ne spremeni na bolje.
Volk ostane volk. Ne pase se. Volk le kolje.

*

Ko je ves človeški rod
nagnjen k slabemu ravnanju,
si le sam od redkih, ki se siliš
k dobremu dejanju?

*

Oči imaš,
vrednot ne vidiš,
imaš kup zvez,
da se še sam izpridiš.